

СОЦІАЛЬНО-ЗВИЧАЄВА КОМПОНЕНТА ВСТУПУ ЖІНКИ У ШЛЮБ В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ДОХРИСТИЯНСЬКОЇ ДОБИ

Аналіз гендерних проблем сучасного суспільства спонукає дослідників зазирнути в історичне минуле. Це обумовлюється, насамперед, накопиченим широким історичним досвідом людства щодо побудови відповідних відносин між чоловіком і жінкою, які несуть в собі окремі прояви гендерних проблем. Цей безцінний досвід має яскраві ознаки тієї історичної епохи, до якої звертається дослідник.

Не є винятком і пропонована стаття. Важливим буде погляд на буття населення Київської держави дохристиянського періоду крізь таку делікатну сферу, як сімейне життя. Але зробити це важко. Головна проблема – недостатність джерельної бази. Предметом пропонованого дослідження обрано соціально-звичаєві умови вступу жінки у шлюб доби Київської держави дохристиянського часу. Головну увагу буде приділено таким питанням: традиційні типи сімей у східних слов'ян тієї доби, форми шлюбів даного періоду та їх вплив на умови укладання шлюбів; вплив норм звичаєвого права на шлюбно-весільну обрядовість.

Покидаючи батьківську родину, молода жінка переходила з одного соціального поля в інше: донька → дружина → матір. Жінка, позбуваючись одного соціально-звичаєвого стану (донька), набувала важливого іншого – дружина, матір. У правовому відношенні подібні соціальні трансформації наділяли-позбавляли жінку певними суспільними правами і обов'язками. Яскравим прикладом цьому можуть служити майнові відносини подружжя.

Упродовж багатьох століть сім'я була уособленням реально діючого соціального інституту, який зберігав своє непересічне значення на усіх стадіях розвитку людського суспільства. Вважається, що головним завданням сімей було продовження людського роду. У той же час, суттєвим доповненням до визначення значення сім'ї є фактор взаємодопомоги в середині цього колективу, забезпечення соціального співіснування людей¹. На цей час відомі два основних типи сім'ї з перехідними стадіями між ними. Мала сім'я, що складалась з подружжя та їх дітей, які ще не вступили у

---

¹ Українська етнологія: Навч. посібник/ за ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 220.

шлюб, жила в окремому невеликому житлі, мала своє господарство і була первинним виробничим колективом. Поряд з нею існувала і велика родина, або «рід», як її називають джерела. Ця родина складалася з людей похилого віку – батьків, їх синів з дружинами і онуками. Крім малої й великої родини, існувала більш велика суспільна група, що нерідко виступала захисником старого ладу і була начебто суперником феодальної держави. Це була вільна сусідська громада-організація, до якої входили великі та малі сім'ї, що жили в одному або декількох селищах. На ранній стадії свого розвитку така громада в особі старших або виборних її представників володіла владою у відношенні до тих сімей, які входили до неї, мала низку важливих адміністративних і судових функцій. Але це продовжувалося до тих часів, поки княжа влада, а потім і церква, не експропріювали одну за одною ці функції.

Людина середньовіччя була складовою частиною певної соціальної групи, поза якою вона не мала ні прав, ні обов'язків. Наприклад, основу сімейного і шлюбного права XI-XII ст. складали норми, що виникли у взаємовідносинах сім'ї з громадою та протодержавою ще язичницьких часів. Уже тоді на Київській і Переяславській землях перемогла моногамія, а шлюб шляхом викрадення нареченої став пережитком, зберігшись лише у вигляді обряду.

Перші згадки про шлюбне життя східних слов'ян зберігаються в давньоруських літописах. Але, деякі історики піддають критиці гострі твердження того ж Нестора про існування шлюбу у східнослов'янських племен. Так, наприклад, С. Соловйов зазначав, що Нестор розглядав цей шлюб з позицій християнства, а не об'єктивної реальності повсякденного життя східних слов'ян дохристиянської доби².

Першою формою шлюбу стародавніх слов'ян дохристиянського періоду було викрадення нареченої, або навіть заміжньої жінки («умичка»). Причому неабияку роль у цьому обряді відігравав фактор наявності водоймища (річка, ставок тощо). Ця форма укладання шлюбу язичницького періоду доволі широко практикувалась. На те були свої вагомі причини. Давньоруське дохристиянське суспільство ще продовжувало жити за деякими звичаями первісного ладу, де чимало проблем вирішувалось за допомогою сили. Російський історик В. Ключевський вбачає в обряді викрадення нареченої наявність на той момент традиції мати декілька

---

² Соловьев С. М. Сочинения. История России с древнейших времен/ С. М. Соловьев. – Кн. 1. – Т. 1-2. – М.: Мысль, 1988. – С. 98.

дружин³. З одного боку, не вистачало наречених у середині якогось роду, з іншого – небажання сусідніх родів віддавати свої жінки чужинцям. Така ситуація, на думку В. Ключевського, й спонукала чоловіків шукати собі дружин шляхом викрадення.

Наступною формою шлюбу у східних слов'ян дохристиянської доби була купівля нареченої. Можна стверджувати, що ця форма шлюбу є похідною від «умички». Безумовно, походження звичаю купівлі нареченої тісно пов'язане з «умиканням» жінок. Про те, що цей звичай набув широкого вжитку, свідчать численні народні весільні обрядові пісні й заходи. Наприклад, у весільних піснях нареченого називають купцем, а наречену – «товаром». Особливо яскраво проявлявся такий «торгівельний» акцент під час заручин. Генеза цієї форми шлюбу пов'язана з підвищенням рівня економічного розвитку східнослов'янського суспільства язичницького періоду. Поява надлишкових коштів дозволила купляти жінок для своїх одноплемінників. На думку Н. Хлебнікова, викуп нареченої міг здійснюватись, коли досягалась необхідна економічна база⁴.

Ще однією формою шлюбу у східних слов'ян язичницького періоду був так званий договірний шлюб. За свідченням Нестора в «Повісті минулих літ», договірний шлюб вперше з'явився у полян⁵. Сутність цієї форми шлюбу полягала в досягненні домовленості між зацікавленими сторонами щодо укладання майбутнього шлюбу.

Подальші шлюбні обряди символізували перехід дівчини з одного соціально-звичаєвого стану до іншого: перехід з-під влади батька під владу чоловіка. Серед ознак набуття молодою нового стану були, наприклад, покриття голови нареченої хустиною (чіпцем), передача її батьком нареченому тощо. Після весілля за звичаєм наречена переходила жити до чоловіка. Це надавало шлюбу закінченої форми й юридичної сили.

В історичній літературі, що досліджує соціально-шлюбні відносини в Київській державі дохристиянського часу, дискутується проблема походження й становлення так званого «віна» і «приданого». У рамках даної статті не можливо охопити всі дискусійні аспекти цієї проблеми. Зазначимо,

---

³ Ключевский В. О. Сочинения в 9 т. Курс русской истории./ В. О. Ключевский. – М.: Мысль, 1987. – Т. 1. – С.121.

⁴ Хлебников Н. И. Общество и государство в домонгольский период русской истории / Н. И. Хлебников. – С.-Пб.: Тип. А. М. Котомина, 1872. – С. 159.

⁵ Повесть временных лет. По Лаврентьевскому списку/ под. Ред. В. П. Андриановой-Перетц. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – С. 14 – 15.

що обидва згадані явища мали місце і відігравали значну роль у формуванні соціально-звичаєвого простору перебування жінки у шлюбі дохристиянського періоду Київської Русі.

Отже, сім'я протягом багатьох століть виступала як багатофункціональний соціальний інститут, основним завданням якого було збереження роду. Історія соціально-звичаєвих умов вступу жінки у шлюб дохристиянської доби яскраво ілюструє її залежне становище у тогочасному східнослов'янському суспільстві, регламентованому звичаєвим правом і язичницькими традиціями. Будь-яка оцінка шлюбних норм дохристиянського періоду буде упередженою, якщо вона не враховує об'єктивні умови життя стародавньої Русі. Природа і сімейні цінності, шлюбна обрядовість в Київській державі постійно змінювались в історичному полі розвитку самого східнослов'янського суспільства й держави.